

PSIKOLOGI RAOS PARAGA PRABU BALADEWA ING RINGGIT PURWA LAMPAHAN BRATAYUDA JAYABINANGUN SANGGIT KI MANTEB SUDARSONO

PSYCHOLOGY FEELING OF PRABU BALADEWA FIGURE IN PUPPETS SHOW PERFORMANCE ENTITLED BRATAYUDA JAYA BINANGUN BY KI MANTEB SUDARSONO

Dening: Fach Ruri, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Ancasing panaliten menika kangge ngrembag saha ngandharaken wujud ing sipat, wujud ing *psikologi* raos paraga Prabu Baladewa ing ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. Panaliten menika kalebet panaliten *psikologi* sastra ingkang kaandharaken kanthi panaliten *deskriptif*. Dhata saking panaliten menika awujud *transkripsi* antawecana pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. Sumber dhatanipun inggih menika *video* ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. Dhata dipunpanggihaken kanthi teknik nyemak saha nyerat. Caranipun nganalisis dhata migunakaken *teknik deskriptif*. Panaliten menika migunakaken *validitas internal*. Salajengipun migunakaken *reliabilitas intrarater* saha *interrater*. Wujud ing sipat paraga Prabu Baladewa inggih boten sabar, cengkiling, gampil duka, gampil sedhih, *introspeksi*, *curiositas* inggil, narima, ngengkel, panjiyat (meksa), pendhidhik, prigel ing sesrawungan, remen paring pitulungan, sekti mandraguna, sembada, tekadipun ageng, tepa slira, winasis. Wujud ing *psikologi* raos paraga Prabu Baladewa inggih bungah susah, mulur-mungkret, raos sami, raos langgeng, kawruh bab kawruh, raos darbe, cilaka sesarengan, jiwa buruh, kawruh pamomong, kramadangsa, pangawikan pribadi, pethukan.

Kata Kunci : Psikologi sastra, Prabu Baladewa, Lampahan Bratayuda Jayabinangun.

Abstract

The aim of the research was to discuss and describe the existence of the nature/ character, the existence of Feeling Feels Psychology of Prabu Baladewa figure in puppets show performance entitled Bratayuda Jaya binangun by Ki Manteb Sudarsono in the stanza of pathet manyura. The nature of the research was psychological literature research which was described by using descriptive research. The dhata of the research was the *antawecana* transcript of the puppet show performance entitled Bratayuda Jaya Binangun by Ki Manteb Sudarsono in the stanza of pathet manyura. The source of the dhata was the video of the puppet show performance entitled Bratayuda Jaya Binangun by Ki Manteb Sudarsono in the stanza of pathet manyura. The dhata was collected using observation and taking notes techniques. The dhata was analyzed using descriptive techniques. The research was using internal validity then was continued using intra-rater reliability and inter-rater reliability. The characters existed in Prabu Baladewa figure were impatient, easily hit people, easy to get angry, easy to be sad, introspective, high curiosity, big hearted, argumentative, compulsive, educator, sociable, helpful, strong and mighty (supernatural), capable, has strong will, tolerance, educated. The existence of feeling psychology of Prabu Baladewa figure were happy-sad, flexible-crinkle, same feels, continuous feels, knowledge-matter of knowledge, possessive feels, together in bad luck, labor soul, educator knowledge, *kramadangsa*, self-knowing knowledge, *pethukan*

PURWAKA

Ringgit purwa minangka salah satunggaling kabudayan jawi sakmenika tasih kathah ingkang remen. Ringgit purwa sampun wonten ing abad pitu (Soekatno, 2009: 28). Kathah ingkang sami pitados bilih kesenian menika saged kangge sarana mbangun moral masarakat, mawi cariyos-cariyosipun saha watak paraga ingkang ngemot piwulang moral gayut kaliyan budaya Jawa. Padmosoekotjo lumantar Sagio kaliyan Samsugi (1991: 10) nedahaken bilih ringgit ingkang dipunremeni masarakat Jawa antawisipun (1) ringgit beber; (2) ringgit (kulit) purwa; (3) ringgit madya; (4) ringgit gedhog; (5) ringgit klithik; (6) ringgit golek; (7) ringgit suluh. Saking jinis ringgit ingkang kasebut wonten nginggil, ing wekdal sakmenika ringgit purwa dados kesenian ringgit ingkang tasih kathah ingkang remen saha saged narik kawigatosanipun masarakat. Sagio kaliyan Samsugi (1991: 12) ngandharaken bilih bab ingkang njalari prakawis kasebut kados ing ngandhap menika.

1. Yuswa. Miturut saperangan winasis, ringgit purwa sampun dipungelar wiwit abad 7 Masehi.
2. Ringgit purwa asring dipungulang dening para nayakaning nagari ing masarakat Jawa, kadosta: raja, bupati, saudagar, lan sakpanunggalanipun.
3. Ngremenaken. Wonten saperangan aspek ing pagelaran ringgit purwa. Aspek kasebut antawisipun aspek hiburan budaya, pendhidhikan, sarana penerangan, pengejawantahan filsafat (*pandangan hidup*), seni rupa, ugi wonten ingkang nyebut minangka upacara suci.

Cariyos ingkang dipunbabar ing ringgit purwa dipunwastani lampahan (lakon). Jinisipun lampahan kaperang dados kalih, inggih menika lampahan pakem saha lampahan carangan. Lampahan pakem inggih menika lampahan ingkang mendhet saking Kakawin Mahabarata, Kakawin Ramayana, Pustaka Raja Purwa, saha

Purwakandha ingkang boten mawi ewah-ewahan miturut sanggit dhalangipun. Tuladhanipun lampahan pakem inggih menika Bale Sigala-gala, Pandhawa Dhadhu, Rama Gandrung saha Anoman Dhuta. Lampahan carangan inggih menika lampahan ringgit ingkang sampun mawi ewah-ewahan miturut sanggit dhalangipun, satemah miturut kreasi dhalangipun. Tuladhanipun lampahan carangan inggih menika Aji Narantaka, Abimanyu Lair, Peksi Dewanata, saha Bambang Sitijaya. Satunggal lampahan ringgit kaperang dados 3 babak, inggih babak pathet nem, babak pathet sanga saha babak pathet manyura.

Lampahan Bratayuda Jayabinangun minangka satunggaling lampahan ringgit ingkang sakmenika tasih asring dipunpentasaken. Bratayuda Jayabinangun dumados saking tembung Bratayuda saha Jayabinangun. Bratayuda inggih menika perang sedherek antawisipun Kurawa mengsah Pandhawa ingkang lumampah 18 dinten ing Tegal Kurusetra dene Jayabinangun inggih menika mbangun kamenangan. Lampahan Bratayuda Jayabinangun nyariosaken perang Bratayuda ingkang sampun lumampah 16 dinten.

Pathet nem Kawiitan saking dukanipun Prabu Duryudana dhateng Raden Kartamarma minangka senopati perang Kurawa. Kacariyosaken Kurawa sampun kathah ingkang seda, ananging Raden Kartamarma tasih gesang waras boten kados limrahipun tiyang perang. Raden Kartamarma dipuntundhung dening Prabu Duryudana minggat saking palagan, satemah Patih Sengkuni majeng dados senapati perang dipunbiyantu dening rayinipun Raden Sarabasanta kaliyan Raden Gajagsa. Babak Pathet Sanga nyariosaken bandayudanipun Raden Sarabasanta mengsah Raden Janaka. Ing babak pathet menika ugi Patih Sengkuni dipunpejahi dening Raden Werkudara. Babak pathet manyura nyariosaken Prabu Baladewa ingkang nembe tarak brata matirta ing Pertapan

Cemarasewu minangka panebusing dosa. Dene minangka pungkasaning cariyos, Prabu Duryudana dipunpejahi dening Raden Werkudara.

Gayut kaliyan pagelaran ringgit purwa, dhalang nggadhahi dhapukan ingkang wigati sanget dhateng lumampahipun pagelaran. Piyambakipun inggih tiyang ingkang gadhah jejibahan ngandharaken cariyos, nyekar gendhing utawi suluk, mandegani gamelan kangge ngiringi pagelaran wayang, ngajak pamiarsa, saha nyukani jiwa dhumateng ringgit ingkang dipunlampahaken (Soetrisno, 2004: 22). Pamanggih menika ugi kasengkuyung dening Haryanto (1988: 8) ingkang ngandharaken bilih dhalang nggadhahi posisi ingkang wigati. Wigati amargi lampahan ringgit langkung endah saha langkung saged narik kawigatosaning pamiarsa. Menika gumantung saking ketrampilan saha kreativitas dhalang anggenipun babar pakeliran. Wontenipun pakem ing pagelaran ringgit purwa, ugi ingkang ndadosaken pitutur saha piwulang luhur saged kaandharaken dening dhalang kanthi tanpa ngewahi cariyosipun (Walujo, 2000: 73). R. Ng. Ranggawarsita lumantar (Haryanto, 1988: 10) ugi nedahaken bilih dhalang kedah nggadhahi 12 kawasisan, antawisipun: antawacana, renggep, enges, tutug, sabet, nglawak, amardawa lagu, amardi basa, kawiradya, paramakawi, paramasastra, ugi awi carita.

Ki Manteb Sudarsono inggih menika dhalang kondang saking tlatah Kartasura. Dhalang ingkang miyos 31 Agustus 1948 menika inggih wayah saking dhalang Tus ugi putra saking dhalang Ki Hardjo Brahim. Ki Manteb Sudarsono misuwur amargi sabetan ringgit saha sanggitipun lampahan ringgitipun sae. Ki Manteb Sudarsono ugi kathah damel *inovasi* wonten jagad ringgit purwa, tuladhanipun lampahan saged dipungelar mawi cara *flashback* kados wonten tatanan *film*, satemah

ringgit dados tontonan saha tuntunan ingkang ngenut lumampahing jaman.

Babak ingkang sanget narik kawigatosan ing lampahan Bratayuda Jayabinangun inggih menika babak pathet manyura. Pathet manyura minangka pungkasaning lampahan saged nedahaken wosing lampahan, saengga *klimaks* lampahan saged dipuntingali ing babak menika. Paraga ingkang sanget mangaribawani *dinamika* ing babak pathet manyura inggih menika Prabu Baladewa, jalaran saking watakipun ingkang molah-malih saengga narik kawigatosan menawi paraga menika dipunteliti mawi *psikologi* sastra.

Saking andharan wonten nginggil menika, panaliti saged caos dudutan bilih *psikologi* paraga Baladewa ing ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono sanget narik kawigatosan saha pantes menawi dipunteliti.

CARA PANALITEN

Jinising Panaliten

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken ing panaliten *psikologi* raos paraga Prabu Baladewa ing ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono menika inggih panaliten *psikologi sastra*. *Psikologi sastra* inggih satunggaling ilmu ingkang nyinau sastra minangka wujud pralambanging kajiwan. Wujuding *psikologi sastra* ing panaliten menika dipunandharaken kanthi *deskriptif*. *Deskriptif* inggih menika panaliten ingkang dhatanipun awujud tetembungan saha gambar. Pamanggihipun Ratna, (2004: 53), panaliten *deskriptif* menika dipunadani kanthi cara ngandharaken *fakta-fakta* ingkang salajengipun dipunlampahi analisisipun. Instrumen ing panalitan *deskriptif* inggih panaliti kiyambak, buku cathetan, tape recorder (video utawi audio), kamera. Dene dhatanipun dipunrembag kanthi cara *induktif* cara analisis kanthi *induktif* inggih kaperang dados gangsal. 1.

Analisis induktif saged manggihaken andharan dhata ingkang asipat umum. 2. Analisis induktif saged ngraketaken antawisipun panaliti saha *responden*. 3. Saged ngandharaken asiling dhata kanthi wiyar. 4. Analisis induktif saged ngraketaken antawisipun sedaya pangaribawaning dhata. 5. Analisis induktif saged negesi dhata minangka peranganipun *struktur analitik*.

Sumber Dhata Panaliten

Sumber dhata panaliten menika awujud *transkripsi* utawi dhata ukara antawecana pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. Cara *transkripsi* ingkang dipunginakaken inggih *transkripsi diplomatis*. *Transkripsi diplomatis* inggih menika cara *transkripsi* kanthi boten ngewahi wosing dhata aslinipun (Baroroh-Baried, 1985: 65). *Transkripsi* ingkang dipunteliti inggih menika *transkrip* ingkang wonten gegayutanipun kaliyan panaliten. *Transkrip* kasebut inggih *transkripsi* utawi dhata ukara antawecana pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. *Transkripsi* utawi dhata ukara antawecana pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura.

Caranipun Ngempalaken Dhata Panaliten

Caranipun ngempalaken dhata ing panaliten menika kanthi cara mirengaken saha mirsani video pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun Sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura. video kasebut dipunpirani makaping-kaping pangajabipun inggih menika supados dhata ingkang dipunpanggihaken saged akurat. Ateges dhata kasebut saged jumbuh kaliyan bab ingkang badhe dipuntaliti. Saksampunipun mirengaken

saha mirsani video pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun Sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura kanthi teliti, panaliti nindakaken transkripsi video pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun Sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura dados naskah. Salajengipun teks naskah kasebut dados sumber dhata utama wonten panaliten. *Teknik* sanesipun inggih menika ngginakaken *teknik simak*. Dipunsebat *teknik simak* amargi anggenipun ngempalaken dhata menika dipuntindakaken kanthi nyemak basa ingkang dipunginakaken wonten *transkripsi* antawecana ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun. Cara menika katindakaken supados panaliti mangertos tegesipun basa ingkang dipunginaaken. Wonten ing panaliten menika dhata ingkang dipunginakaken awujud seratan utawi *tulis*, mila saking menika ugi ngginakaken *teknik catat*. *Teknik catat* inggih menika nyerat wujud-wujud ingkang *relevan* kangge panaliti saking basa *tulis* ingkang dipunginakaken. Dhata ingkang dipunpendhet wonten ing panaliten dipunserat kanthi boten ngewahi dhata aslinipun. Dhatanipun awujud antawecana ingkang kaandharaken dhalang ing pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun babak pathet manyura.

Sanesipun inggih menika ngginakaken *teknik maos*. *Teknik maos* dipuntindakaken wonten ing panaliten menika kangge manggihaken antawecana saha tembung-tembung utawi ukara ingkang saged kangge *analisis psikologi* Prabu Baladewa.

Cara anggenipun ngempalaken dhata wonten ing panaliten menika antawisipun:

1. *Transkripsi video* pagelaran ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun babak pathet manyura, jumbuh kaliyan *subjek* panaliten inggih menika *psikologi* Prabu

Baladewa. Panaliti madosi pundi kemawon antawecana ingkang gayut kaliyan Prabu Baladewa wonten salebeting sumber panalitan.

2. Antawecana dipunwaos kanthi permati. Cara menika dipuntindakaken supados panaliti saged mengertos teges saking antawecana.

Panaliti nindakaken *tafsiran*. *Tafsiran* dipunlampahaken kanthi merangaken antawecana jumbuh kaliyan sipatipun, lajeng dipunperangaken miturut *psikologi* raos pamanggihipun Ki Ageng Suryomentaram.

Pirantos kangge Ngempalaken Dhata Panalitèn

Pirantos ingkang dipunginakaken arupi kartu dhata, kartu dhata kasebut dipunginakaken kangge nyerat dhata-dhata ingkang ngemot psikologi paraga Prabu Baladewa ing ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono.

Caranipun Analisis Dhata Panaliten

Teknik analisis dhata ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika inggih menika *teknik deskriptif*. *Teknik analisis deskriptif* menika ancasiipun kangge ngandharaken ingkang awujud *deskripsi* utawi andharan saking asiling panalitèn. Anggenipun ngalampahi *teknik deskriptif* menika mawi *kategorisasi*, *tabulasi*, *interpretasi dhata*, *inferensi*.

Caranipun Ngesahaken Dhata Panaliten

Validitas ingkang dipunginakaken inggih menika *validitas internal*. *Validitas internal* gegayutan kaliyan *desain* saha asil panaliten, asilipun panaliten ingkang kapanggihaken kedah sami kaliyan *desain* panaliten. *Validitas internal* wonten panaliten menika antawisipun

triangulasi dhata, ngindhakaken ketekunan, *reliabilitas*.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

1. Wujud Sipatipun

a. Boten sabar

Boten sabar inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang boten saged narima menapa ingkang kedah dipuntampi kanthi wiyaring manahipun. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat boten sabar inggih wonten ngandhap menika :

(9) Hla iya ta, sêprana têtané sêpréné kok ra mêgar, aku iki mapan ana pêrtapan Cêmarasèwu sakjêg urip mung tapa kungkum, ora éntuk pariparmaning déwa. **Coba tilikana mênèh Sêtyaka!**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat boten sabar. Sipat boten sabar katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang tansah nggalihaken purnanipun pertapanipun. Prandanipun pertapan purna inggih sekar terate ing Bengawan Bagiratri ingkang sampun megar. Prabu Baladewa nggali bilih piyambakipun sampun dangu anggenipun mertapa, ananging sekar terate boten enggal megar kados samestnipun. Pramila Prabu Baladewa asring dhawuh dhateng Setiyaka supados ningali sekar terate ing Bengawan Bagiratri minangka wujud raos boten sabaripun.

b. Cengkiling

Cengkiling inggih menika seneng mara tangan (Poerwadarminta, 1939: 635). Cengkiling inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang remen migunakaken tangan rikala duka. Wujud cengkiling inggih menika nabok, ngantem, napuk lsp. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat cengkiling inggih wonten ngandhap menika :

(2) Sang Prabu Baladéwa kénging walating bumi. **Nalika namakakên sênjata nanggala dhumatêng ingkang rayi Wêrkudara datan kinging Radèn Wêrkudara, tumancêping bumi.**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat cengkiling. Sipat cengkiling katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa nlorong Raden Werkudara mawi senjata nanggala nalika piyambakipun seling surup kaliyan Raden Werkudara. Raden Werkudara endha, senjata nanggala tumancep dhateng Bumi satemah bumi bengkah saha ngedalaken geni walireng. Satemah Prabu Baladewa kenging walating Bumi. Menawi ing samangke Prabu Baladewa boten pikantuk pangapuranipun Gusti, sedanipun badhe kaapit Bumi sap pitu.

c. Gampil Duka

Gampil Duka inggih menika sipat ingkang mujudaken manungsa gampil anggenipun ngedalaken raos boten remen dhateng satunggaling prakawis, anggenipun ngedalaken kanthi dipundharaken. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat gampil duka inggih wonten ngandhap menika :

(37) **Iblis laknat dudu karêpé dhéwé. Wêrkudara pêrang cara kaya ngono kuwi dudu carané satriya, kuwi carané wong sudra sampali iku pêrang wong kurakan.** Kowé nibakaké pusaka kok dadi ora jaja munggah, mbok tibakaké ana sikil mbok tibakaké nèng pupu.

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat gampil duka. Sipat gampil duka katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang saweg cuwa dhateng Raden Werkudara ingkang namakaken gadanipun dhateng wentis kiwanipun Prabu Duryudana,

pamanggihipun tumindak menika boten trep kaliyan paugeran reh olah gada. Mila Prabu Baladewa duka sanget dhateng Raden Werkudara.

d. Gampil Sedhah

Gampil inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang gampil ngraosaken susah ingkang kelangkung sanget. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat gampil sedhah inggih wonten ngandhap menika :

(40) **Wah. Atiku ra karu-karuan, jané aku ki mêsakaké Kurupati.**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat gampil sedhah. Sipat gampil sedhah katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang saweg ngraosaken welas dhumateng Prabu Duryudana ingkang wentis kiwanipun kenging gadanipun Raden Werkudara. Satemah Prabu Duryudana rebah saha boten saged jumeneng malih. Ing *psikologi* raos Ki Ageng Suryomentaram sipat menika kalebet ing pethukan amargi piyambakipun saged mapanaken saha manggihaken dhiri pribadi wonten ing manungsa sanes.

e. Introspeksi

Introspeksi inggih menika mbiji dhateng tumindak saha kalepatanipun piyambak. Anggenipun ngandharaken kalepatan kasebut saged mawi lisan saha tumindak. Rasa rumangsa mujudaken menepipun raos ingkang ndadosaken tiyang saged ningali dhiri pribadi saha tiyang sanes (Endraswara, 2013: 35). Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat *introspeksi* inggih wonten ngandhap menika :

(5) Dhawuh pangandikané kèng ramamu yayi Krêsna, **aku pancèn kêsiku karo déwaning bumi rikalané jaman lakon Krêsna gugah,** kèng ramamu tapa saré ana makambang, dumadakan rikala sêmana insun sêling surup karo

Wêrkudara, nganti Wêrkudara taktlorong sênjata nênggala.

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat *introspeksi*. Sipat *introspeksi* katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa anglenggana nampi paukumaning Gusti awit kaluputan tumindakipun. Prabu Baladewa ugi rumaos bilih tumindakipun ingkang sampun kalampah menika lepat, satemah kedah dipuntebus kanthi nglampahi paukuman.

f. *Kuriositas* inggil

Kuriositas inggil inggih menika raos kepingin mangertos ingkang langkung. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat *kuriositas* inggil inggih wonten ngandhap menika :

(12) Nuju sawijining bêngi, nuju sawijining bêngi aku golèki lénamu, **aku niliki kêmbang têraté, kêngèng apa wis pirang-pirang sasi kêmbang têraté kok ragêlêm mêgar, jêbul tinêmuné pucuké tok taléni nganggo bolah kuwi ta?**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat *kuriositas* inggil. Sipat *kuriositas* inggil katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang madosi sebab menapa sekar terate ing Bengawan Bagiratri boten enggal megar kados samestnipun. Ing pethikan kasebut kaandharaken bilih ingkang njalari sekar terate boten megar inggih Setyaka, amargi sekar terate menika dipuntaleni bolah kaliyan Setyaka. Prabu Baladewa mangertos sebabipun sekar terate boten megar amargi ing satunggaling ndalu piyambakipun mados lenanipun Setyaka. Prabu Baladewa lajeng mirsani sekar terate ingkang boten enggal megar menika, kapanggih bilih sebabipun inggih sekaripun dipuntaleni bolah kaliyan Setyaka.

g. *Narima*

Narima inggih menika nampi sedaya peparing kanthi mboten nggrundhel saha menggalih menapa kemawon ingkang dipuntampi minangka peparingipun Gusti (Endraswara, 2013: 35). Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat narima inggih wonten ngandhap menika :

(4)“Èm, iya Sêtyaka, **abot-aboté gonku nampa paukumaning gusti**. Dhawuh pangandikané kèng ramamu yayi Krêsna, aku pancèn kêsiku karo déwaning bumi rikalané jaman lakon Krêsna gugah, kèng ramamu tapa saré ana makambang, dumadakan rikala sêmana ingsun sêling surup karo Wêrkudara, nganti Wêrkudara taktlorong sênjata nênggala.”

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat narima. Sipat narima katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa sampun pasrah dhateng paukumaning Gusti kanthi boten wonten upaya sanes kangge gantos paukuman menika.

h. *Ngengkel*

Ngengkel inggih menika nggegeti panemune dhewe (Poerwodarminta, 1939: 384). Ngengkel inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang boten luwes ing penggalih, sedaya penggalih sarwi rumaos darbenipun. Satemah pamanggihipun tiyang sanes kaanggep lepat saha pamanggihipun piyambak ingkang leres. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat ngengkel inggih wonten ngandhap menika :

(17) Krêsna : “Kakang Panêmbahan mênika botèn nggadhahi mêngsah.”
Baladéwa : “**Aku mungsuh sak-sak é gêlêm.**”

Krêsna : “Hloh. Kok mungsuh sak-sak é gêlêm. Kaka Prabu,

mênika pêrang suci, pêrang mawi pêtang kapribadhèn.

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat ngengkel. Sipat ngengkel katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang ngersakaken sanget nderek perang Bratayuda kanthi ngendika bilih samangkeh dipunmengasahaken sinten kemawon kersa. Prabu Kresna sampun matur makaping-kaping bilih ing Jitabsara, Prabu Baladewa menika boten nggadhahi mengsah, sauger boten wonten ginanipun nderek Bratayuda. Ananging Prabu Baladewa tansah meksa dhateng Prabu Kresna supados kekajenganipun menika saged kalaksanan.

i. Panjiyat (meksa)

Panjiyat utawi meksa inggih menika ngudokake tumandang dumados saking raos sumelanging manungsa dhateng menapa ingkang badhe kalaksanan. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat panjiyat (meksa) inggih wonten ngandhap menika :

(21) Paduné kowé wong pintêr omong. **Wah, wis aku ki mungsuhké sapa-sapa gêlêm. Mungsuhna sapa wae gelem!**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat panjiyat (meksa). Sipat panjiyat (meksa) katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ngersakaken sanget nderek perang Bratayuda kanthi dipunmengasahaken sinten kemawon kersa. Prabu Baladewa ugi ndakwa Prabu Kresna bilih menapa ingkang dipunandharaken bab piyambakipun boten nggadhahi mengsah inggih namung ngayawara.

j. Pendhidhik

Pendhidhik dumados saking tembung dhidhik. Dhidhik inggih menika dimemanuh, dikulinakake (Poerwadarminta, 1939: 107). Ndhidhik gegayutanipun kaliyan memanut saha ngulinakake kanthi remening manah saha ngawat-awati tumindakipun manungsa kanthi maringi piwulang-piwulang ingkang sae. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat pendhidhik inggih wonten ngandhap menika :

(13) **Bèn dirasakaké. Iki kanggo ngajar anakmu Sêtyaka,** bayi wingi soré ngapusi wong gêrang.

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat pendhidhik. Sipat pendhidhik katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang badhe nuthuk Setyaka amargi sampun nglamba dhateng uwakipun inggih Prabu Baladewa. Prabu Baladewa nuthuk Setyaka pangajabibun kangge paring piwulang dhateng Setyaka bilih tumindakipun menika lepat.

k. Prigel ing sesrawungan

Prigel ing sesrawungan menika saged mapanaken dhiri pribadi tumrap bebrayan kaliyan tiyang sanes kanthi sae. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat prigel ing sesrawungan inggih wonten ngandhap menika :

(18) Sintên ingkang botên kapacak wontên jitab sara têngsipun botên wontên sambungipun kaliyan lèlampahan Baratayuda, **bêja kêmayangan paduka kakang Panêmbahan mênika botên nggadhahi mêngsah.**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat prigel ing sesrawungan. Sipat prigel ing sesrawungan katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang beja kemayangan boten nggadhahi mengsah, menika miturut pangandikan rayinipun inggih

Prabu Kresna. Prabu Baladewa menika sekti mandraguna, ugi minangka guru olah gadanipun bangsa Kurawa saha Pandhawa. Menika ingkang njalari Prabu Baladewa boten nggadhahi mengsah, amargi saperangan paraga ingkang nderek perang Bratayuda menika muridipun.

l. Remen paring pitulungan

Remen paring inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang remen paring pambiyantu dhateng tiyang sanes ingkang mbetahaken pitulungan. Sipat menika mujudaken raos remenipun tiyang ingkang dipunparingi pambiyantu, sauger menika dados srana kangge nggayuh gesang tentrem. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat remen paring pitulungan inggih wonten ngandhap menika :

(26) Yoh. **Ayo pun kakang mèlu bakal ngupaya nangêndi nggoné sêsingitan yayi Duryudana.**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat remen paring pitulungan. Sipat remen paring pitulungan katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang kersa paring pambiyantu dumateng Prabu Kresna saha Raden Werkudara anggenipun madosi sesingitanipun Prabu Duryudana. Prabu Baladewa menggali bilih Prabu Duryudana badhe kersa medal saking sesingitan menawi mireng pambengokipun. Amargi Prabu Duryudana menika muridipun Prabu Baladewa.

m. Sekti Mandraguna

Sekti mandraguna saking tembung lingga sekti saha mandraguna. Sekti saged dipuntegesi duwe kaluwihan ngungkuli kodrat (Poerwadarminta, 1939: 553). Duwe kaluwihan ngungkuli kodrat inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang linuwih. Linuwih inggih menika langkung tinimbang manungsa sanesipun. Sipat linuwih kasebut awujud ngelmu saha kasekten.

Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat sekti mandraguna inggih wonten ngandhap menika :

(20) **Kaka Prabu, kadigdayan paduka sampun kabukti.** Rikalanipun Nêgari Mandura wontên ontran-ontran inggih mênika Kangsa Déwa, ingkang mêjahi sintên? Paduka kanjêng Kaka Prabu. Surati Mantra sintên ingkang mêjahi? Kaka Prabu. **Jagad sakisinupun sampun ngalêmbana dhumatêng kadigdayanipun sang Kakrasana**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sekti mandraguna. Sipat sekti mandraguna katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang sampun ngrampungaken ontran-ontran ing Negari Mandura kanthi mejahi Kangsa Dewa saha Surati Mantra trep kaliyan pangandikanipun Prabu Kresna.

n. Sembada

Sembada inggih menika satunggaling sipat ingkang nengenaken tanggel jawab, teteg ing tekad, kendel saha tansah netepi janji jumbuh kaliyan ingkang dipunngendikakaken. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat sembada inggih wonten ngandhap menika :

(14) **Ora kêtang sêpisan, ora kêtang sêpisan pun kakang jaluk wêktu, aku kêpéngin ngétokaké kaprawiranku, bèn Baladéwa wis tuwa.**

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat sembada. Sipat sembada katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang saweg ngendhika dhateng Prabu Kresna bilih kekajenganipun nderek perang Bratayuda menika ageng sanget. Prabu Baladewa nyuwun kanthi makaping-kaping supados saged nderek perang Bratayuda sinaosa

sampun dipunpenging dening Prabu Kresna.

o. Tekadipun Ageng

Tekadipun Ageng inggih menika raos ingkang dumados saking tataging kekajengan manungsa. Raos tatag mujudaken krenteg, krenteg inggih menika karep ingkang sampun sampurna dumados tekad sejati (Endraswara, 2013: 54).

Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat tekadipun ageng inggih wonten ngandhap menika :

(7) Rikala sêmana aku diundhamana karo déwaning bumi, yèn ta bésuk patiku bakal kêcêpit bumi sap pitu, yèn ora éntuk pangapura déning Gusti. Hla mula nganti **tak réwangi tarak brata matirta**, têngêsé kungkum ngêdhêm-dhêm ati ana bêngawan Bagiratri iki, ya sabab muga-muga aku éntuk pangapura.

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat tekadipun ageng. Sipat tekadipun ageng katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa nglampahi tarak brata matirta inggih kangge nebus dosanipun rikala lampahan Kresna gugah. Dosanipun inggih menika dumados amargi Prabu Baladewa nlorong Raden Werkudara mawi senjata nanggala nalika piyambakipun seling surup kaliyan Raden Werkudara. Raden Werkudara endha, senjata nanggala tumancep dhateng Bumi satemah bumi bengkah saha ngedalaken geni walireng. Satemah Prabu Baladewa kenging walating Bumi. Menawi ing samangke Prabu Baladewa boten pikantuk pangapuranipun Gusti, sedanipun badhe kaapit Bumi sap pitu. Kanthi menika Prabu Baladewa kedah nglampahi tarak brata matirta ing Bengawan Bagiratri minangka sarana panebusing dosa.

p. Tapa Slira

Tapa Slira inggih menika satunggaling sipat manungsa ingkang

saged mapanaken raos pribadi jumbuh kaliyan raos manahipun tiyang sanes. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat tapa slira inggih wonten ngandhap menika :

(44) **Wong kaya ngono kok ragêlêm duwéni rasa panarima, pinginé isèh mêmanas ati.** Sampéyan niku mang éling!

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat tapa slira. Sipat tapa slira katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang ngraosaken kados dene ingkang dipunraosaken Prabu Duryudana. Prabu Baladewa ngendhika “wong kaya ngono kok ragelem duweni rasa panarima”. Menika nedahaken bilih Prabu Baladewa mangertos kados menapa Prabu Duryudana ing wekdal menika, lajeng dhawuh supados eling.

q. Winasis

Winasis dumados saking tembung lingga wasis, wasis inggih menika pinter (Poerwadarminta, 1939: 657). Pinter inggih menika mangertos bab satunggaling ngelmu saha saged ngetang menapa ingkang badhe kalaksanan. Pinter menika dumados saking penggalih ingkang dipungayutaken kaliyan pawiyatan, pengalaman saha petangipun manungsa ingkang njalari manungsa saged menggalih wening. Pethikaning antawecana ingkang nedahaken sipat winasis inggih wonten ngandhap menika :

(36) Baladéwa : “É, yayi Duryudana, éling! **Yayi Duryudana éling! Yayi... éling yayi!**

Panciayah dèn osékaké, kalamunta Radèn Harya Wêrkudara darbé pêngapésan mapan ana pilingan kiwa. Riwayatnya Prabu Baladéwa ngêndika éling, éling, sakala kaya diélingaké Prabu Duryudana sigra namakakên gadanira singa barong marang pilingané Radèn Wêrkudara

Pethikan kasebut nedahaken bilih paraga Prabu Baladewa nggadhahi sipat winasis. Sipat winasis katitik saking *konteks* cariyos ing pethikan kasebut. Pethikan kasebut nyariyosaken bilih Prabu Baladewa ingkang saweg mbombong Prabu Duryudana kanthi paring sanepa “eling, eling yayi, eling!” ingkang pangajabipun Prabu Duryudana namakaken gadanipun ing pengapesanipun inggih pilinganipun Raden Werkudara.

2. Wujuding Psikologi Raos

Saking panaliten ing *konteks* antawecana minangka sumbering dhata kapanggihaken wujuding psikologi raos Paraga Prabu Baladewa kados ing ngandhap menika.

- a. Kawruh begja bawetah : Bungah susah, mulur mungkret, raos sami, raos langgeng
- b. Kawruh bab kawruh
- c. Kawruh bab untkul : raos darbe, cilaka sesarengan
- d. Kawruh pangupa jiwa : jiwa buruh
- e. Kawruh pamomong
- f. Kramadangsa
- g. Pangawikan pribadi
- h. Pethukan

DUDUTAN SAHA PAMRAYOGI

Dudutan

Adhedhasar saking asiling panaliten saha pirembagan ingkang sampun dipunlampahi saged dipunpendhet dudutan kados mekaten:

1. Wujuding sipat paraga Prabu Baladewa wonten ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun Sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura wonten ingkang sae saha awon. Sipatipun inggih menika boten sabar, cengkiling, gampil duka, gampil sedhih, *introspeksi*, *kuriositas* inggil, narima, ngengkel, panjiyat (meksa), pendhidhik, prigel ing sesrawungan, remen paring pitulungan, sekti mandraguna, sembada, tekadipun ageng, tepa slira, winasis.

2. Wujuding *psikologi* raos paraga Prabu Baladewa wonten ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun Sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet manyura inggih menika bungah susah, mulur-mungkret, raos sami, raos langgeng, kawruh bab kawruh, raos darbe, cilaka sesarengan, jiwa buruh, kawruh pamomong, kramadangsa, pangawikan pribadi, pethukan.

Pamrayogi

Adhedhasar saking dudutan saha implikasi wonten ing nginggil, panaliti saged paring pamrayogi bilih prekawis ingkang dipuntaliti namung sekedhik, saengga taksih kathah prakawis ingkang saged dipuntaliti wonten ing babagan sastra. Prakawis menika umpaminipun psikologi raosipun Prabu Kresna ing ringgit purwa lampahan Bratayuda Jayabinangun sanggit Ki Manteb Sudarsono babak pathet sanga.

KAPUSTAKAN

Baried, Siti Baroroh dkk. 1985.

Pengantar Teori Filologi. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Depdikbud.

Endraswara, Suwardi. 2013. *Ilmu Jiwa Jawa*. Yogyakarta: Penerbit Narasi.

Haryanto, S. 1998. *Sejarah dan Perkembangan Ringgit*. Jakarta: IKAPI.

Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: N.V. Groningen.

Ratna, Nyoman Kutha. 2010. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Sagio dan Samsugi. 1991. *Ringgit Kulit Gagrag Yogyakarta*. Jakarta: CV. Haji Masagung.

Soekarno. 2009. *Mengenal Wayang Kulit Purwa*. Demak: Aneka Ilmu.

Soetrisno. 2004. *Wayang Sebagai Ungkapan Filsafat Jawa*. Yogyakarta: Adita Pressindoesti.

Waluyo, Kanti. 2000. *Dunia Wayang*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.